การพัฒนารูปแบบการจัดทำแผนการคุ้มครองสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพร แบบมีส่วนร่วม ในพื้นที่ป่าชุมชนภูตะเภา เขตพื้นที่ตำบลสามสวน อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ

The Developmental Model of Herbal Plants and Arena Protection Planning based on Community Participation in Phu Tapoa forest Samsuan Bantan Chaiyaphum

วนิดา รอญยุทธ* และดลฤดี อาจอารัญ**

Wanida Ronyut* and Donruedee Artarran**

สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดชัยภูมิ*'**

Chaiyaphum Public Health Provincial Office*'**

โทรศัพท์: 09-3323-9489; E-mail: Wanidada5@gmail.com*

บทคัดย่อ

การศึกษานี้ มีวัตถุประสงค์ เพื่อสำรวจพรรณพืชสมุนไพรและพัฒนาประชาคมในการพัฒนารูปแบบจัดทำแผนคุ้มครองสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพรแบบมีส่วนร่วม ในป่าชุมชนภูตะเภา เขตพื้นที่ตำบลสามสวน อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ กลุ่มตัวอย่าง คือ องค์กรภาครัฐและประชาชนในหมู่บ้านรอบ ๆ ป่าชุมชน รวม 84 คน เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วย แบบการสำรวจป่าชุมชน และแบบสอบถาม การพัฒนาประชาคมในการพัฒนารูปแบบการจัดทำแผนคุ้มครองสมุนไพร ใช้แบบสังเกตพฤติกรรมและสัมภาษณ์กลุ่มประชาคมป่าชุมชน การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยวิธีการจัดหมวดหมู่ และสรุปประเด็นสำคัญ ตามสภาพความเป็นจริงที่ปรากฏ

ผลการสำรวจป่าชุมชนพบสมุนไพร 122 ชนิด แยกเป็นสมุนไพรที่มีค่าต่อการศึกษาวิจัย 3 ชนิด สมุนไพรที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ 14 ชนิด สมุนไพรที่อาจจะสูญพันธุ์ 20 ชนิด ผลการพัฒนาประชาคมด้วยเทคนิค A-I-C และวิเคราะห์ SWOT พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีความรู้ด้านกฎหมายป่าชุมชนและกฎหมายด้านการคุ้มครองสมุนไพรเพิ่มมากขึ้น และส่วนใหญ่คิดว่าผู้นำเป็นหัวใจสำคัญที่สะท้อนให้เห็นความเข้มแข็งของชุมชน

ผลการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมการพัฒนารูปแบบการจัดทำแผนคุ้มครองฯ ภายใน พบว่า จุดแข็ง คือวิถีชุมชนเดียวกัน ทำให้สร้างจิตสำนึกในการคุ้มครองสมุนไพรฯ ร่วมกัน จุดอ่อน คือกลุ่มตัวอย่างขาดความรู้ด้านกฎหมาย ขาดการสนับสนุนความรู้ งบประมาณ ไม่มีแผนการคุ้มครองสมุนไพรที่ชัดเจน และไม่มีการตรวจสอบติดตามอย่างเป็นระบบ โอกาส คืออ.บ.ต. ให้ความสนใจ และสนับสนุนงบประมาณ บูรณาการการทำงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สนับสนุนด้านความรู้ ทักษะเทคโนโลยี เพื่อนำแผนไปใช้อย่างมีประสิทธิภาพ และ อุปสรรค คือความไม่รู้ กฎระเบียบคนนอกเขตชุมชม ไม่มีส่วนร่วมในการจัดทำแผนงานอย่างจริงจัง การจัดทำแผนคุ้มครองสมุนไพรฯ แบบมีส่วนร่วม ควรมีองค์ประกอบคือ ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินงาน ร่วมติดตามและประเมินผล และร่วม

ในผลประโยชน์ โดยการระดมสมองจึงทำให้ได้แผนงานหลักด้านการคุ้มครองสมุนไพร 4 แผนงาน

คำสำคัญ: สมุนไพร; ป่าชุมชน; A-I-C

Abstract

The objective of this study was to explore medicinal plant species and community development in the development of the formulation of the herb protection plan and participatory herb area in the Phu Taphao, Community Forest Sam Suan, Ban Thaen, Chaiyaphum. The sample comprised of 8 4 government organizations and villagers in the surrounding villages. The instruments included community forest survey form and community development questionnaire for the development of herbs protection plan. This study used behavior observation forms and interviewed community forest societies. Qualitative data were classified and summarized important points according to the actual conditions that occurred.

The results of the community forest survey found that 1 2 2 herbs were classified as follows; three herbs species were valuable to study, fourteen economically important herbs, and twenty species of herbs that could become extinct. The results of community development using A-I-C technique and SWOT analysis showed that the samples were knowledgeable in community forest law, and laws on the protection of herbs are increasing and most think that leaders are the key to reflect the strength of the community.

The results of the analysis of the environment, and the development of the internal protection plan model, found that the strengths are the same community creating awareness in protecting the herbs together. The weakness was that the samples lack knowledge in law, knowledge supporting, budget, unclear herbal protection plans and no systematic monitoring. The opportunities were the Subdistrict Administrative Organization paid attention and supported the budget, integrated work with related departments, supported knowledge, skills, and technology for effective implementation of the plan. The obstacles were ignorance rules for people outside the community, not interested in participating the planning process. The preparation of herbal protection participated plans may include components that are co-thinking, co-planning, co-operating, contributing follow-up and evaluation, and participate in benefits by brainstorming, thus obtaining four main programs for herbal protection.

Keyword : Herbs; Community Forest; Appreciation Influence Control

บทนำ

ประเทศไทย เป็นแหล่งรวมทรัพยากรธรรมชาติ และมีความหลากหลายทางชีวภาพ รวมทั้งป่าไม้และสมุนไพร การจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน จึงมิใช่เป็นเพียงบทบาทหน้าที่ของคนไทยคนใดคนหนึ่งเท่านั้น หากแต่ต้อง

เป็นความรู้สึกตระหนักรู้ของคนไทยทุกคน ได้มีส่วนร่วมในการปกป้อง อนุรักษ์ คุ้มครอง และในขณะเดียวกันก็ต้องมีการส่งเสริมและพัฒนา เพื่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายทางชีวภาพเหล่านั้นในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการศึกษาวิจัยและพัฒนาด้านการแพทย์และสาธารณสุข ด้านบริการสุขภาพ และการใช้ในเชิงพาณิชย์ เพื่อเศรษฐกิจของประชาชนและประเทศชาติอย่างผู้มีความรับผิดชอบ และการปลุกกระแสชุมชนในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อชนรุ่นหลังจะได้เรียนรู้ ศึกษาและใช้ประโยชน์ในอนาคตได้อย่างยั่งยืน ในปีงบประมาณ 2558 กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก ได้ดำเนินโครงการคุ้มครองและใช้ประโยชน์จากสมุนไพรและถิ่นกำเนิด ในพื้นที่ป่าชุมชน ภายใต้ข้อตกลงความร่วมมือว่าด้วยการอนุรักษ์ คุ้มครองถิ่นกำเนิดสมุนไพรจากป่าชุมชน และส่งเสริมการปลูกเพื่อการใช้ประโยชน์ พืชสมุนไพรอย่างยั่งยืน กับกรมป่าไม้ ซึ่งได้มีการคัดเลือกพื้นที่ป่าชุมชนที่มีศักยภาพให้เกิดการสำรวจ รวบรวมข้อมูลสมุนไพรในพื้นที่ และให้หน่วยงานรัฐโดยเฉพาะสำนักงานสาธารณสุขจังหวัด และป่าไม้จังหวัดดำเนินการขับเคลื่อน ตามบริบทของพื้นที่[3] ประกอบกับพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ.2542ได้กำหนดขอบเขต การคุ้มครองสมุนไพรและถิ่นกำเนิดสมุนไพร บริเวณ พื้นที่นอกเขตอนุรักษ์ไว้ ว่าบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพร ที่มีระบบนิเวศตามธรรมชาติ หรือมีความหลากหลายทางชีวภาพที่อาจถูกทำลาย หรืออาจได้รับผลกระทบกระเทือน จากการกระทำของมนุษย์ได้โดยง่าย หรือการเข้าไปใช้ประโยชน์จากสมุนไพรอันมีลักษณะเป็นการเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ หรือการลดลงของพันธุกรรม หรือทางราชการมีวัตถุประสงค์ จะส่งเสริมให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการบริหารการพัฒนา และการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรในพื้นที่นั้น ก็สามารถกำหนดให้พื้นที่นั้นเป็นเขตพื้นที่คุ้มครองสมุนไพร[1]

ป่าชุมชนภูตะเภา มีพื้นที่ครอบคลุม 2 อำเภอ 4 ตำบล ประกอบด้วย ตำบลสามสวน อำเภอบ้านแท่น และ ตำบลโอโล ตำบลกุดยม ตำบลบ้านเพชร อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ ป่าภูตะเภาเป็นภูเขาลูกเดียวโดด ๆ อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ มีพื้นที่ครอบคลุมรวม 16,691 – 2 - 80 ไร่ เดิมป่าภูตะเภาเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ มีต้นไม้ใหญ่หลาย ๆ พันธุ์ ขึ้นหนาแน่น เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2517 ได้มีราษฎรจากพื้นที่ติดป่าภูตะเภา และใกล้เคียง เริ่มบุกรุกป่า ตัดไม้ทำลายป่าเพื่อนำมาสร้างที่อยู่อาศัย และมีการทำไร่ทั่วพื้นที่ภูตะเภา ทำให้มีสภาพเสื่อมโทรมมาก สภาพพื้นที่เดิม เป็นพื้นที่ป่าเบญจพรรณ เป็นป่าไผ่ ป่าเต็งรัง ที่อุดมสมบูรณ์ พันธุ์ไม้ที่พบมาก ได้แก่ ต้นประดู่ เต็ง รัง ต้นมะกอกเหลื่อม ต้นมะค่าแต้ ป่าไผ่ทุกชนิด และเป็นแหล่งที่มีไม้พยุงจำนวนมาก พร้อมนี้ ยังมีแหล่งน้ำธรรมชาติที่เกิดจากน้ำซับตามธรรมชาติที่เกิดจากความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ เป็นแหล่งน้ำของพืช และอาหารของสัตว์ป่า สภาพป่ากำลังฟื้นสภาพ เกิดการลักลอบเก็บของป่า และสมุนไพรใช้ประโยชน์เพื่อยังชีพบางฤดู มีไฟป่าเกือบทุกปี คณะกรรมการป่าชุมชน ได้กำหนดพื้นที่เพื่อการบริหารจัดการป่าชุมชน โดยกำหนดพื้นที่ป่าแนวกันชนรอบเขตภูตะเภา เป็นป่าชุมชน มีการบริหารจัดการป่าชุมชนดังกล่าว คือการมีส่วนร่วมระหว่างองค์การบริหารส่วนตำบล ชุมชนที่อยู่บริเวณใกล้เคียงป่าชุมชน และศูนย์ประสานงานป่าไม้

จังหวัดชัยภูมิ แต่ในด้านการสำรวจพรรณพืชสมุนไพร ในป่าชุมชนแห่งนี้ พบว่า ยังไม่มีการสำรวจ รวบรวม และขึ้นทะเบียนสมุนไพรไว้ และไม่มีมาตรการหรือกรอบการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์สมุนไพรและถิ่นกำเนิดสมุนไพรโดยการปลูกทดแทน หรือบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพร ซึ่งเป็นระบบนิเวศเฉพาะ ถูกทำลายอย่างต่อเนื่อง จากการตัดไม้ทำลายป่า และการเปลี่ยนแปลงป่าธรรมชาติเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศโดยถาวร ชนิดพันธุ์สมุนไพร และถิ่นกำนิดในหลายพื้นที่ อาจไม่สามารถฟื้นคืนสภาพได้ ด้านชุมชน และองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ และคุ้มครองพืชสมุนไพรน้อย ตลอดจนยังไม่มีแผนในการอนุรักษ์และคุ้มครองสมุนไพร และชุมชนขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์และคุ้มครองสมุนไพร เนื่องจากขาดความรู้เรื่องสมุนไพร และการใช้ประโยชน์จากสมุนไพร จากการสัมภาษณ์หมอพื้นบ้านเกี่ยวกับการเก็บสมุนไพรในบริเวณป่าชุมชนดังกล่าว พบสมุนไพรที่หมอพื้นบ้าน นำมาใช้ประโยชน์ทางยาหลายชนิด เช่น กำลังเสือโคร่ง เถาวัลย์เปรียง เจตมูลเพลิง ช้างน้าว เป็นต้น และยังมีหมอพื้นบ้านนอกเขต มาลักลอบนำสมุนไพรไปใช้เป็นยา ในการสร้างอาชีพให้กับตนเอง ทำให้สมุนไพรมีจำนวนลดลงมาก และไม่มีการปลูกทดแทน

ดังนั้นเพื่อให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. 2542 หมวด 3 การคุ้มครองสมุนไพร มาตรา 57 บัญญัติว่า เพื่อประโยชน์ในการคุ้มครองสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพรที่มีระบบนิเวศน์ตามธรรมชาติ หรือมีความหลากหลายทางชีวภาพ หรืออาจได้รับผลกระทบจากการกระทำของมนุษย์ได้โดยง่ายในเขตพื้นที่ที่ได้กำหนดให้เป็นเขตอนุรักษ์ให้รัฐมนตรีโดยคำแนะนำของคณะกรรมการจัดทำแผนปฏิบัติการเรียกว่า แผนจัดการเพื่อคุ้มครองสมุนไพร เสนอความเห็นชอบต่อคณะรัฐมนตรี เพื่อการคุ้มครองและอนุรักษ์สมุนไพรในพื้นที่เขตอนุรักษ์ดังกล่าว[1] เพื่อการจัดทำแผนการคุ้มครองสมุนไพรในพื้นที่ป่าชุมชนฯ สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของหน่วยงานภาครัฐต่าง ๆ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล สาธารณสุข ภาคีเครือข่ายประชาชนในพื้นที่รอบ ๆ ป่าชุมชน ในการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมประเมินผล และใช้ประโยชน์ร่วมกันโดยการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม แทนอำนาจการสั่งการ ใช้วิธีการทำงานโดยชักชวนคนเข้าร่วมจากกลุ่มเล็ก ๆ ก่อน จะทำให้เกิดการพัฒนาผลงานอย่างชัดเจน มีตัวอย่างเป็นรูปธรรมพิสูจน์ได้ จนเกิดการยอมรับว่า สามารถทำได้จริง จึงขยายผลไปสู่วงกว้างมีหลักการในการระดมความคิดเห็นร่วมกัน ไม่ใช่ต่างคนต่างติด ต่างตนต่างทำ แต่จะต้องร่วมกันคิด นำแนวคิดของแต่ละคนมาปรับปรุงพัฒนาร่วมกัน เมื่อเกิดความชัดเจนทางความคิด ก็หาแนวทางในการปฏิบัติ ถามถึงวิธีการทำ ใครต้องรับผิดชอบใช้ทรัพยากรอะไรบ้าง ใช้งบประมาณเท่าไร ตั้งคำถาม หาคำตอบ ทุกประเด็น ให้ชัดเจน เมื่อคิดแล้วต้องมือทำ ด้วยตนเอง แต่ถ้าเพียงแต่คิดเพื่อเสนอให้คนอื่นทำจะไม่เป็นผล การแสดงออกถึงการจัดทำแผนคุ้มครองสมุนไพรและถิ่นกำเนิดสมุนไพรแบบมีส่วนร่วม จะเป็นตัวกำหนดให้ชุมชนเกิดการตระหนักและมีจิตสำนึกในการ คุ้มครองพืชสมุนไพร เพื่อประโยชน์ในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้อย่างคุ้มค่าและคงอยู่เป็นสมบัติให้ลูกหลานในอนาคต

นโยบายภาครัฐ ก็เป็นตัวแปรสำคัญ ที่จะทำให้เกิดรูปแบบการพัฒนาหรือการจัดการ โดยเฉพาะการเรียกร้องสิทธิในการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน ซึ่งแต่ละพื้นที่ก็มีวิถีชุมชนที่แตกต่างกันออกไป การมีภาคส่วนต่าง ๆ เข้ามาสนับสนุนไม่ว่าจะเป็นการดูแลจากภาครัฐ ภาคีเครือข่ายต่าง ๆ ที่มีส่วนร่วม พร้อมทั้งการตั้งกฎกติกาป่าชุมชน ขึ้นเป็นการดูแลคุ้มครองพืชสมุนไพรในพื้นที่ ร่วมกัน ก็จะทำให้การลักลอบนำสมุนไพรไปจำหน่าย จากคนนอกพื้นที่ เกิดขึ้นได้น้อย และสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง โดยการบูรณาการแผนงานร่วมกับส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เป็นแผนการจัดการที่มีประสิทธิภาพ สามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม

จากสถานการณ์และสภาพปัญหาดังกล่าว ทำให้ผู้ศึกษาวิจัยมองเห็นความสำคัญและความเป็นไปได้ของการพัฒนารูปแบบการจัดทำแผนคุ้มครองสมุนไพรและถิ่นกำเนิดแบบมีส่วนร่วม ในพื้นที่ป่าชุมชนภูตะเภา อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ เรื่องนี้

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อสำรวจ และรวบรวมข้อมูลพรรณพืชสมุนไพรในป่าชุมชนภูตะเภา เขตพื้นที่ตำบลสามสวน อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ

2. เพื่อพัฒนาประชาคมในการพัฒนารูปแบบจัดทำแผนคุ้มครองสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพรแบบมีส่วนร่วม ในพื้นที่ป่าชุมชนภูตะเภา เขตพื้นที่ตำบลสามสวน อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (participatory research) เป็นการศึกษาในบริบทของชุมชนมีขอบเขตการวิจัย ดังต่อไปนี้

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้ กำหนดให้มีการสำรวจพรรณพืชสมุนไพรในป่าชุมชนภูตะเภา เพื่อทราบถึงสถานการณ์ พรรณพืชสมุนไพร ให้ทราบถึงความหลากหลายทางชีวภาพ และวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล จากเอกสารป่าไม้จังหวัด และจากการสำรวจข้อมูลกับแพทย์แผนไทยและหมอพื้นบ้านด้านสมุนไพร ในพื้นที่ เพื่อนำมาเป็นข้อมูล ในการพัฒนาประชาคมการพัฒนารูปแบบการจัดทำแผนคุ้มครองการสมุนไพรฯ ในป่าชุมชน ให้ความรู้ด้านกฎหมายความรู้ด้านสมุนไพร แก่ประชากร กลุ่มเป้าหมาย

2.ขอบเขตด้านพื้นที่

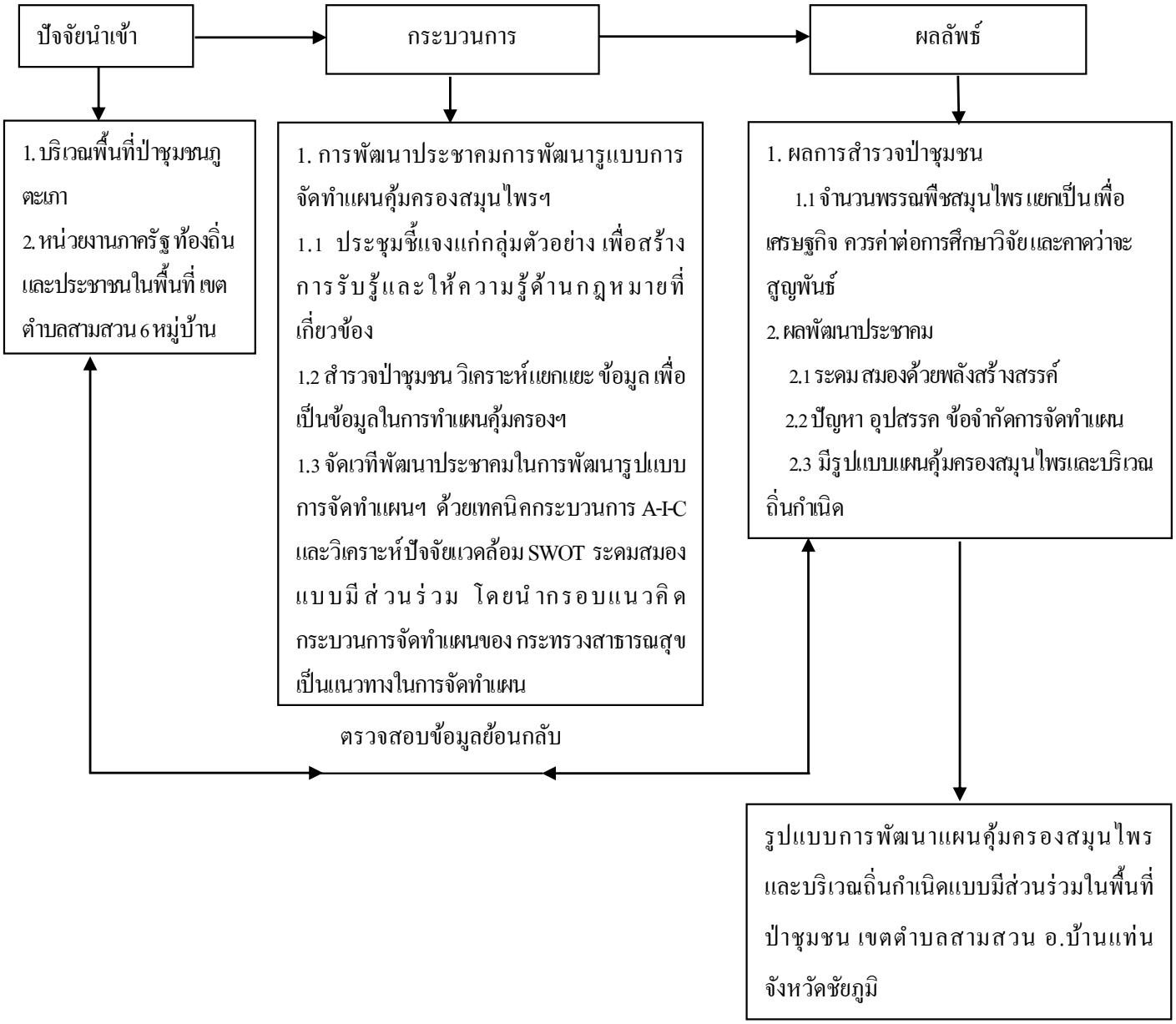
ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาในครั้งนี้เป็นพื้นที่ ป่าชุมชนภูตะเภา เขตพื้นที่ตำบลสามสวน อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ เพราะมีชุมชนที่มีการจัดการป่าชุมชน และคนในชุมชน มีความรัก ความสามัคคี มีศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนเป็นทุนเดิมมาก่อน แต่ยังขาดการดำเนินการด้านการคุ้มครองพันธุ์พืชสมุนไพรและถิ่นกำเนิด ผู้วิจัยจึงเลือกพื้นที่ในการศึกษาครั้งนี้

3. ขอบเขตด้านประชากร

การวิจัยครั้งนี้ ต้องการศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบการจัดทำแผนการคุ้มครองสมุนไพรและถิ่นกำเนิดแบบมีส่วนร่วม เฉพาะพื้นที่ ดังนั้นผู้วิจัยจึงมุ่งที่จะศึกษากลุ่มบุคคลตัวแทนองค์กรที่เป็นกลไกสำคัญในการจัดการป่าชุมชน ซึ่งได้แก่กลุ่ม ผู้นำเป็นทางการ คณะกรรมการป่าชุมชน หมอพื้นบ้าน ประธานและรองประธาน

อาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) ผู้นำแบบไม่เป็นทางการ ตัวแทนเจ้าหน้าที่ภาครัฐ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ครูและผู้แทนสถานศึกษา พระภิกษุ รวมทั้งผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ระเบียบวิธีศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัย ได้แบ่งขั้นตอนของการศึกษาเป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การสำรวจสมุนไพร และสำรวจระบบนิเวศวิทยา เพื่อศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพของป่าชุมชนภูตะเภา เขตพื้นที่ตำบลสามสวน อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ โดยใช้แบบ

สำรวจป่าชุมชน ที่ประยุกต์จากแบบบันทึกข้อมูลในแผลงศึกษาพรรณไม้ในพื้นที่ป่า ของสำนักงานความหลากหลายทางชีวภาพของสังคมพืชสมุนไพร ประกอบด้วย (1) แบบสำรวจพรรณไม้ตามขนาดของต้นไม้ 3 ประเภท คือ ไม้ใหญ่ ไม้หนุ่ม และกล้าไม้ (2) แบบสำรวจข้อมูลสมุนไพร ประกอบด้วย ชื่อพรรณไม้ สรรพคุณทางยา และประเภทของสมุนไพร

ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนาประชาคมป่าชุมชน ใช้แบบสังเกตพฤติกรรม และการสัมภาษณ์กลุ่มประชากรตัวอย่าง เกี่ยวกับความรู้ด้านกฎหมายป่าชุมชน ความรู้เรื่องสมุนไพร วิธีการอนุรักษ์และคุ้มครองสมุนไพร

ขั้นตอนที่ 3 การพัฒนารูปแบบการจัดทำแผนการคุ้มครองสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพรแบบมีส่วนร่วม เขตพื้นที่ป่าชุมชน ตำบลสามสวน อำเภอบ้านแท่นจังหวัดชัยภูมิ ด้วยรูปแบบการมีส่วนร่วมโดยใช้เทคนิค A-I-C (appreciation-influence-control) และนำกรอบแนวคิดของกระบวนการจัดทำแผนของสำนักนโยบายและแผน คือ (1) การตั้งคำถาม และประเด็นปัญหา (2) การกำหนดเป้าประสงค์ (3) การวิเคราะห์ปัญหาโดยใช้เทคนิค SWOT Analysis และ (4) การระดมสมองโดยการประชุมกลุ่ม (focus group) เพื่อให้เกิดแผนการคุ้มครองสมุนไพรและถิ่นกำเนิดสมุนไพรแบบมีส่วนร่วม

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ผู้วิจัยดำเนินการศึกษาประเด็นต่าง ๆ จากแหล่งข้อมูลโดยตรง โดยข้อมูลภาคสนามจากการร่วมสำรวจป่าชุมชนภูตะเภา กับแพทย์แผนไทย หมอพื้นบ้าน คณะกรรมการป่าชุมชน เพื่อหาข้อมูลพรรณพืชสมุนไพรได้ทราบถึงสถานการณ์ จำนวนพรรณพืชสมุนไพร ระบบนิเวศน์ สรรพคุณทางยา ส่วนด้านการพัฒนาประชาคม คัดเลือกประชากรกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive random sampling) ซึ่งเป็นบุคคลผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับการใช้ประโยชน์และการคุ้มครองพืชสมุนไพรและถิ่นกำเนิดฯ ในพื้นที่ป่าชุมขน และเป็นผู้ที่มีความยินดีให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ด้วย กำหนดจำนวนผู้ให้ข้อมูล ทั้ง 6 หมู่บ้าน โดยมีคุณสมบัติของผู้เข้าร่วมประชุม ดังนี้

1. ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลสามสวน จำนวน 1 คน
2. กำนันตำบลสามสวน จำนวน 1 คน
3. ผู้ใหญ่บ้าน ในเขตพื้นที่ ตำบล สามสวน จำนวน 6 คน
4. หมอพื้นบ้านที่มีความรู้ด้านสมุนไพรในพื้นที่และต่างอำเภอ จำนวน 10 คน
5. ครูและบุคลากร ทางการศึกษา ในพื้นที่ตำบลสามสวน จำนวน 10 คน
6. ประธานและรองประธาน อสม. และอสม.คัดเลือกสมาชิกกันเองอีก 3 คน รวมหมู่บ้านละ 5 คน จำนวน 6 หมู่บ้าน จำนวน 30 คน
7. สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล หมู่บ้านละ 2 คน 6 หมู่บ้าน รวม 12 คน
8. พระภิกษุ จำนวน 2 รูป
9. บุคลากรสาธารณสุข จาก โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล รวม 2 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

คณะผู้ศึกษาได้สร้างเครื่องมือในการศึกษาตามขั้นตอนของการศึกษาดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 คือ แบบสำรวจป่าชุมชน ที่ประยุกต์จากแบบบันทึกข้อมูลในแปลงศึกษาพรรณไม้ในพื้นที่ป่า ของสำนักงานความหลากหลาย

ทางชีวภาพด้านป่าไม้ กรมป่าไม้ มาเดินสำรวจพืชสมุนไพรในพื้นที่ป่าชุมชน เพื่อหาข้อมูลสมุนไพรและความหลากหลายทางชีวภาพของสังคมพืชสมุนไพร ประกอบด้วย แบบสำรวจพรรณไม้ตามขนาดของต้นไม้ 3 ประเภท คือ ไม้ใหญ่ ไม้หนุ่มและกล้าไม้ แบบสำรวจประกอบด้วย ข้อมูลระบบนิเวศวิทยา ของป่าที่ทำการสำรวจ และข้อมูลสมุนไพร เช่น ชื่อพรรณไม้ สรรพคุณทางยา ส่วนที่ใช้ประโยชน์ทางยา และประเภทของสมุนไพร

ขั้นตอนที่ 2 คือ แบบสังเกต และบันทึกการจัดทำแผนแบบมีส่วนร่วม ของประชาคมป่าชุมชน โดยคณะผู้ศึกษาได้สร้างกรอบเนื้อหาในการบันทึกผลการจัดทำแผนแบบมีส่วนร่วมของประชาคมป่าชุมชน เพื่อจัดทำแผนการคุ้มครองพืชสมุนไพรในพื้นที่ป่าชุมชน ประกอบด้วยแผนงานต่าง ๆ ดังนี้

1. แผนงานด้านกฎหมาย หรือเงื่อนไขในการอนุญาตให้บุคคลเข้าไปในพื้นที่ป่าชุมชนที่ทำการศึกษา

2. แผนงานด้านการอนุรักษ์ และประสานความร่วมมือในการคุ้มครองสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดของสมุนไพรในพื้นที่ป่าชุมชน

3. แผนงานด้านการสำรวจและศึกษาสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพรในพื้นที่ป่าชุมชน

4. แผนงานด้านการตรวจสอบ ติดตามและประเมินผลการดำเนินงาน และบังคับใช้กฎหมายในพื้นที่ป่าชุมชน

วิธีการศึกษา

ขั้นตอนที่ 1 การสำรวจสมุนไพร

1. การเตรียมอุปกรณ์สำรวจป่าชุมชน

2. การเตรียมทีมสำรวจ

3. ดำเนินการสำรวจตามขั้นตอนดังนี้

3.1 คัดเลือกพื้นที่ ที่เป็นตัวแทนของป่า ได้แก่ ป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ กำหนดพื้นที่ศึกษาวิจัย จำนวนชนิดป่าละ 3 แปลง รวม 6 แปลง

3.2 กำหนดแปลงในการศึกษา ตามพื้นที่ที่มีระบบนิเวศต่างกัน เช่น ที่ราบเชิงเขา เนินเขา พื้นที่สูงบนเขา พื้นที่ใกล้แหล่งน้ำ และพื้นที่ริมน้ำ จำนวนป่าละ 3 แปลง เพื่อหาความชุกของพรรณไม้ โดยกำหนดขนาดแปลงที่เหมาะสม คือขนาด 100 x 100 เมตร เริ่มสำรวจจากแปลงขนาด 10 x 10 เมตร และเพิ่มขนาดแปลงสำรวจครั้งละ 10 เมตร จนจำนวนชนิดพันธุ์พืชสมุนไพรเริ่มคงที่ จึงหยุดสำรวจ

3.3 เก็บรวบรวม และบันทึกข้อมูลชนิดพืชสมุนไพร ปริมาณและแหล่งที่พบ เพื่อนำข้อมูลไปใช้ในการจำแนกประเภทสมุนไพรที่พบตามเกณฑ์ที่กำหนด โดยแบ่งเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่ สมุนไพรที่มีคุณค่าต่อการศึกษาวิจัย สมุนไพรที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ สมุนไพรหายากที่อยู่ในภาวะวิกฤติ หรือใกล้สูญพันธุ์ และสมุนไพรที่พบได้ทั่วไปในพื้นที่ป่าชุมชน

ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนาประชาคมในการพัฒนารูปแบบ การจัดทำแผนการคุ้มครองสมุนไพรและถิ่นกำเนิดสมุนไพร แบบมีส่วนร่วมในพื้นที่ป่าชุมชน

การพัฒนาประชาคมป่าชุมชน ประกอบด้วยองค์กรภาครัฐ และองค์กรเอกชนรอบป่าชุมชน เพื่อเสนอความเห็นในการจัดทำแผนการคุ้มครองสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพร แบบมีส่วนร่วมโดยกำหนดกรอบในการจัดทำแผนดังนี้

1. ให้ความรู้ เรื่องกฎหมายหรือเงื่อนไขในการอนุญาตให้บุคคลเข้าไปในพื้นที่ป่าชุมชน โดย

นักวิชาการป่าไม้ จากศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัดชัยภูมิ

2. ให้ความรู้ เรื่องระบบนิเวศวิทยาของป่าชุมชน ตลอดทั้งพืชสมุนไพรที่สำรวจพบ โดยนักวิชาการสาธารณสุข นักวิชาการแพทย์แผนไทย และหมอพื้นบ้าน

3. ระดมความคิดเห็นจากองค์กรภาครัฐและองค์กรเอกชน ประชากรกล่มเป้าหมาย เพื่อโดยการร่วมคิด ร่วมวางแผน ระดมสมอง แบบพลังสังสรรค์โดยกระบวนการมีส่วนร่วมเทคนิค A-I-C และวิเคราะห์ SWOT เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดทำแผนการคุ้มครองสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพรแบบมีส่วนร่วม โดยคณะผู้ศึกษาได้บันทึกความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมประชาคม ตามแบบสังเกตและแบบบันทึกการจัดทำแผนแบบมีส่วนร่วมที่สร้างขึ้น แล้วนำมาสรุปวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อจัดทำแผนการคุ้มครองสมุนไพรในพื้นที่ป่าชุมชน

การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลเชิงคุณภาพวิเคราะห์โดยการจัดหมวดหมู่ และสรุปประเด็นสำคัญ ตามสภาพความเป็นจริงตามปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

ผลการศึกษา

1. การสำรวจ และรวบรวมข้อมูลพรรณพืชสมุนไพรในป่าชุมชนภูตะเภา เขตพื้นที่ตำบลสามสวน อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ พบว่า

1.1 สถานภาพและความหลากหลายทางชีวภาพของป่าชุมชนภูตะเภา เขตพื้นที่ตำบลสามสวน อำเภอบ้านแท่น สภาพป่าเป็นป่าเบญจพรรณไผ่ทุกชนิด เต็งรัง ลักษณะป่ากำลังฟื้นสภาพ ไม้ชั้นบน ที่พบส่วนใหญ่ คือ ต้นประดู่ เต็ง รัง มะค่าแต้ มะกอกเหลื่อม ไม้ชั้นกลาง ส่วนใหญ่ คือ มะขามป้อม ติ้ว สลักดำ และไม้ชั้นล่าง คือ เฟิร์นนาคราช โด่ไม่รู้ล้ม เถาเอ็นอ่อน รากสามสิบ บุก หญ้าชนิดต่าง ๆ

1.2 ข้อมูลพืชสมุนไพร พบสมุนไพร 122 ชนิด แบ่งเป็น สมุนไพรที่มีค่าต่อการศึกษาวิจัย 3 ชนิด สมุนไพรที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ 14 ชนิด สมุนไพรที่อาจจะสูญพันธุ์ 20 ชนิด

2. การพัฒนาประชาคมในการพัฒนารูปแบบจัดทำแผนคุ้มครองสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพรแบบมีส่วนร่วม ในพื้นที่ป่าชุมชนภูตะเภา เขตพื้นที่ตำบลสามสวน อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ จากการดำเนินการพัฒนาประชาคมแบบมีส่วนร่วม เกี่ยวกับการคุ้มครองสมุนไพรและถิ่นกำเนิด โดยการให้ความรู้ด้านกฎหมาย และถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านพืชสมุนไพร พบว่า กลุ่มตัวอย่าง มีความรู้เพิ่มมากขึ้น คนในชุมชนมีความรักความสามัคคีกันดี มีความผูกพันกันผ่านขนบธรรมเนียมประเพณี ที่มีการสืบทอดและถ่ายทอดต่อกันมา ส่วนด้านการตรวจสอบติดตาม หากมีข้อใดที่ไม่สามารถนำมาสู่การปฏิบัติ ได้จริงก็จะนำมาปรับปรุงแก้ไข มีกระบวนกรตรวจสอบติดตามโดยคณะกรรมการป่าชุมชน ในรอบปีจะมีการประชุมกลุ่มหรือชุมชน เพื่อรายงานความก้าวหน้าการดำเนินงานของการคุ้มครองสมุนไพรและถิ่นกำเนิดสมุนไพร เพื่อให้ชุมชนได้รับรู้ร่วมกัน และร่วมกันวางแผนร่วมกันสำหรับขับเคลื่อนงานต่อไป

2.1 การวิเคราะห์ SWOT การพัฒนารูปแบบการจัดการคุ้มครองสมุนไพร และถิ่นกำเนิดสมุนไพรแบบมีส่วนร่วม

2.2.1 ความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการคุ้มครองสมุนไพร และถิ่นกำเนิดสมุนไพร กลุ่ม

ตัวอย่าง ผู้เข้าร่วมเวทีพัฒนาประชาคม เห็นด้วย ร้อยละ 100 กับ 4 ประเด็น คือ (1) การให้ความสำคัญของผู้นำ ผู้นำคือหัวใจสำคัญที่จะสะท้อน ให้เห็นถึงความเข้มแข็งในการจัดการคุ้มครองสมุนไพร และถิ่นกำเนิด (2) การมีกิจกรรมคุ้มครองสมุนไพรและถิ่นกำเนิดสมุนไพร อย่างต่อเนื่องจะช่วยสร้างความรัก ความสามัคคี หวงแหน ทรัพยากรในชุมชน ซึ่งที่ผ่านมาไม่มีการจัดการคุ้มครองพืชสมุนไพรฯ และ (3) การจัดการคุ้มครองสมุนไพร และถิ่นกำเนิดสมุนไพร ต้องกำหนดวิสัยทัศน์ พัฒนาไปถึงอนาคต คนรุ่นต่อไปต้องได้ใช้ประโยชน์ (4) ควรมีวัตถุประสงค์เป้าหมาย ที่สอดคล้องกับความต้องการของคนในชุมชน การถ่ายทอดภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือประเพณีวัฒนธรรม มีส่วนช่วยให้เกิดการจัดการป่าชุมชนเข้มแข็ง

2.2.2 วิเคราะห์สภาพแวดล้อมการจัดการคุ้มครองพืชสมุนไพร และถิ่นกำเนิดสมุนไพรฯ การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก

จุดแข็ง วิถีชุมชน และวัฒนธรรมดั้งเดิมทำให้เกิดสำนึกร่วมในการดูแลรักษา และใช้ประโยชน์อย่างสมดุล ประชาคมเห็นความสำคัญของการคุ้มครองพืชสมุนไพร และถิ่นกำเนิดสมุนไพร มองว่าต่อไปนี้จะได้ร่วมกันดูแลทั้งระบบ ไม่ได้พัฒนาแยกส่วน มีคณะกรรมการดูแล มีการจัดกิจกรรมต่อยอดพัฒนานำไปสู่การจัดการความมั่นคงด้านอื่น ๆ มีกระบวนการสร้างแรงจูงใจให้กับประชาชนในชุมชนในการการคุ้มครองพืชสมุนไพร และถิ่นกำเนิดสมุนไพร อย่างต่อเนื่องและเข้มแข็ง ทั้งหมดได้มีการประสานความร่วมมือ และชุมชนมีช่องทางกรสื่อสานและสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้เร็วขึ้น

จุดอ่อน คนในชุมชนมีความเข้าใจด้านกฎหมายป่าชุมชน และความรู้ด้านพืชสมุนไพร น้อย ที่ผ่านมายังไม่มีแผนการคุ้มครองพืชสมุนไพร และถิ่นกำเนิดสมุนไพรฯ ยังไม่มีการกำหนดกฎระเบียบและการกำหนดแนวเขตการใช้ประโยชน์ที่ดิน ยังไม่มีความชัดเจน ยังขาดเรื่องการจัดทำฐานข้อมูลพรรณพืชสมุนไพร เนื่องจากขาดความรู้ ขาดการประสานการขอสนับสนุนงบประมาณ และที่สำคัญยังไม่มีการควบคุม ติดตามดูแลอย่างเป็นระบบ

โอกาส หน่วยงานโดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ให้ความสนใจ และจะสนับสนุนงบประมาณ บูรณาการ การทำงานร่วมกัน กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะหน่วยงานสาธารณสุขในพื้นที่ โดยจะสนับสนุนด้านความรู้ประกอบกับมี พรบ.คุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ.2542 ที่เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการคุ้มครองฯ และใช้ประโยชน์ร่วมกัน

อุปสรรค ไม่มีนโยบายที่ส่งเสริมสนับสนุนการมีส่วนร่วมในการแผนการคุ้มครองพืชสมุนไพร และถิ่นกำเนิดสมุนไพรฯ อย่างจริงจัง กรอบนโยบายยังไม่มีการเข้าถึงการจัดการ และการใช้ประโยชน์จากสมุนไพร เท่าที่ควร ไม่มีกระบวนการจัดทำแผนงานร่วมกันระหว่างชุมชนกับหน่วยงาน การไม่รู้กฎระเบียบจากคนนอกชุมชนที่มาลักลอบนำสมุนไพร เพื่อไปใช้ประโยชน์ส่วนตัวโดยการนำไปจำหน่าย ซึ่งถือว่าทำผิดกติกาการ จัดการ กระแสการสร้างมูลค่าพืชสมุนไพร อาจส่งผลกระทบต่อแผนการคุ้มครองพืชสมุนไพร และถิ่นกำเนิดสมุนไพรฯ

2.2 แนวทางการพัฒนารูปแบบการจัดการแผนการคุ้มครองพืชสมุนไพร และถิ่นกำเนิดสมุนไพรฯ แบบมีส่วนร่วม อย่างยั่งยืน ซึ่งมีความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการจัดการคุ้มครองพืชสมุนไพร และถิ่นกำเนิดสมุนไพรฯ แบบมีส่วนร่วมอย่างยั่งยืน มากที่สุด 4 แนวทาง คิดเป็นร้อยละ 100 คือ (1) การบังคับใช้กฎหมาย หรือกำหนดเงื่อนไขในการอนุญาตให้บุคคลเข้าไปในพื้นที่เขตอนุรักษ์ป่าชุมชน (2) การอนุรักษ์ และประสานความร่วมมือในการคุ้มครองสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพรในพื้นที่ป่าชุมชน ควรที่จะมีการส่งเสริมและสนับสนุนเพื่อยกระดับให้พัฒนาสู่ระบบเครือข่าย ทั้งแนวทางการส่งเสริมให้ชุมชนสำนึกในการมีส่วนร่วมในการจัดการคุ้มครองพืชสมุนไพรฯ และแนวทางส่งเสริมให้มีกิจกรรมที่ผสมผสานกันของสังคม วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อของชุมชนในการจัดการด้านการคุ้มครองพืชสมุนไพรฯ (3) ด้านการสำรวจและศึกษาวิจัยสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพร เพื่อให้คนในชุมชนสามารถนำสมุนไพรไปใช้ประโยชน์ในการรักษาโรคเองต้นได้อย่างปลอดภัย (4) การตรวจสอบ ติดตาม และประเมินผลการดำเนินงานและบังคับใช้กฎหมายในพื้นที่ป่าชุมชน

จากแนวทางที่ได้ร่วมกันพัฒนาประชาคมเพื่อให้เกิดการพัฒนารูปแบบการจัดการแผนการคุ้มครองพืชสมุนไพร และถิ่นกำเนิดสมุนไพรฯ แบบมีส่วน ในเขตพื้นที่ตำบลสามสวน อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ จึงได้แผนการจัดการคุ้มครองสมุนไพร และบริเวณถิ่นกำเนิดของสมุนไพรในพื้นที่ป่าชุมชน จำนวน 4 แผนงาน คือ

1. แผนงานด้านกฎหมายหรือเงื่อนไขในการอนุญาตให้บุคคลเข้าไปในพื้นที่เขตอนุรักษ์ป่าชุมชน

กลยุทธ์: เสริมสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างส่วนราชการที่เกี่ยวข้องและชุมชน ในการกำหนดเงื่อนไขการอนุญาตให้บุคคลเข้าไปในพื้นที่ป่าชุมชน

มาตรการ

1. สร้างความรู้ความเข้าใจแก่สาธารณะเกี่ยวกับกฎหมายหรือเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องในการอนุญาตให้บุคคลเข้าไปในพื้นที่ป่าชุมชน

2. ประสานความร่วมมือระหว่างส่วนราชการที่เกี่ยวข้องและชุมชน ในการบังคับใช้กฎหมายหรือเงื่อนไข ในการอนุญาตให้บุคคลเข้าไปในพื้นที่ป่าชุมชน อย่างเหมาะสมภายใต้กฎหมายและระเบียบของป่าไม้

2. แผนงานด้านการอนุรักษ์ และประสานความร่วมมือในการคุ้มครองสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพรในพื้นที่ป่าชุมชน

กลยุทธ์: ส่งเสริม พัฒนาความร่วมมือและประสานงานระหว่างส่วนราชการที่เกี่ยวข้องและชุมชนในการกำหนดวิธีการจัดการด้านการอนุรักษ์ ขอบเขตหน้าที่ และความรับผิดชอบในการคุ้มครองสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดของสมุนไพร

มาตรการ

1. ประสานความร่วมมือระหว่างส่วนราชการที่เกี่ยวข้องและชุมชน ในการกำหนดวิธีการจัดการในพื้นที่ โดยการอนุรักษ์ ส่งเสริม การใช้ประโยชน์นอกถิ่นที่อยู่อาศัย และร่วมกำหนดขอบเขตหน้าที่และความรับผิดชอบในการคุ้มครองและถิ่นกำเนิดของสมุนไพร

2. ส่งเสริมบทบาท อำนาจหน้าที่ของส่วนราชการที่เกี่ยวข้องและชุมชนในการกำกับดูแล

บริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองสมุนไพรและถิ่นกำเนิดสมุนไพร

3. ส่งเสริม สนับสนุนการสร้างแรงจูงใจและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนและประชาชนเพื่อประโยชน์ในการคุ้มครองสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพร

4.ร่วมกำหนดขอบเขตพื้นที่คุ้มครองสมุนไพรในพื้นที่เขตอนุรักษ์อย่างชัดเจน

3. แผนงานด้านการสำรวจและศึกษาวิจัยสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพร

กลยุทธ์: ส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพบุคลากรภาครัฐและประชาชนที่เกี่ยวข้อง ในการสำรวจและศึกษาสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพร

มาตรการ

1.สนับสนุนการศึกษาวิจัยและสำรวจสมุนไพรในป่าชุมชน

2. สนับสนุนให้บุคลากรที่เกี่ยวข้อง ทำการสำรวจและศึกษาวิจัยสมุนไพรในป่าชุมชน

3. เสริมสร้างความรู้และความเข้าใจแก่เยาวชน ประชาชน และผู้สนใจทั่วไป เพื่อสร้างจิตสำนึกในคุณค่าสมุนไพร

4. แผนงานด้านการตรวจสอบ ติดตาม และประเมินผลการดำเนินงานและบังคับใช้กฎหมายในพื้นที่ป่าชุมชน

กลยุทธ์: จัดทำระบบติดตามกำกับ ควบคุม และลดภาวะคุกคามที่มีผลกระทบต่อสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดของสมุนไพร

มาตรการ

1.พัฒนาระบบการควบคุมกำกับการดำเนินงานให้เป็นไปตามแผนการคุ้มครองสมุนไพรฯ

2. การติดตามและประเมินผล ตามแผนงานอย่างต่อเนื่อง

สรุปและอภิปรายผล

การศึกษาครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจและรวบรวมข้อมูลพรรณพืชสมุนไพรในป่าชุมชนภูตะเภา เขตพื้นที่ตำบลสามสวน อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ และพัฒนารูปแบบการจัดทำแผนคุ้มครองสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพรแบบมีส่วนร่วม ในพื้นที่ป่าชุมชนภูตะเภา เขตพื้นที่ตำบลสามสวน อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ เกิดแผนการคุ้มครองสมุนไพร และบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพรแบบมีส่วนร่วม ในพื้นที่ป่าชุมชนภูตะเภา เขตพื้นที่ตำบลสามสวน อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ ผลการสำรวจพบสมุนไพรจำนวน 122 ชนิด แยกเป็นสมุนไพรที่มีค่าต่อการศึกษาวิจัย 3 ชนิด สมุนไพรที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ 14 ชนิด สมุนไพรที่อาจจะสูญพันธุ์ 20 ชนิด ผลการพัฒนาประชาคมป่าชุมชน เพื่อการพัฒนารูปแบบการจัดทำแผนคุ้มครองสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพร แบบมีส่วนร่วม โดยใช้เทคนิคกระบวนการ A-I-C[5] ได้ระดมพลังสมอง พลังความคิดสร้างสรรค์ของสมาชิกในชุมชน เพื่อนำไปใช้ในการแก้ไขปัญหา และ พัฒนาในเชิงสร้างสรรค์อย่างเป็นขั้นตอน โดยเปิดโอกาสให้ประชาคม ได้มีโอกาสสื่อสาร แลกเปลี่ยนความรู้ข้อมูลและประสบการณ์ซึ่งกัน และกันอย่างเป็นประชาธิปไตย อันจะนำไปสู่ความ เข้าใจถึงสภาพปัญหาข้อจำกัด ความต้องการและศักยภาพของผู้เกี่ยวข้อง ผู้เข้าร่วมประชาคม ร้อยละ 100 มีความพึงพอใจและมีจุดมุ่งหมายเดียวกัน จากการเปิดโอกาสให้ทุกคน ทุกระดับได้มี โอกาสร่วมแสดง

ความคิด ค้นหาแนวทางแก้ปัญหา และพัฒนาชุมชนหรือองค์กรด้วยศักยภาพของ ชุมชนหรือองค์กร ซึ่งทุกคนต้องมีส่วนร่วมในการพัฒนาประชาคม การพัฒนารูปแบบการจัดทำแผนคุ้มครองสมุนไพรฯ อาศัยองค์ประกอบ 5 องค์ประกอบคือ (1) การมีส่วนร่วมในขั้นริเริ่มการพัฒนา (2) การมีส่วนร่วมในขั้นวางแผนการพัฒนา (3) การมีส่วนร่วมในขั้นดำเนินการพัฒนา (4) การมีส่วนร่วมในขั้นรับผลประโยชน์จากการพัฒนา (5) การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผลการพัฒนา[4] และผลจากการวิเคราะห์ SWOT การจัดการคุ้มครองสมุนไพร และถิ่นกำเนิดสมุนไพรแบบมีส่วนร่วม พบว่า จุดแข็ง คือวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน และผู้นำชุมชนเป็นหัวใจในการขับเคลื่อน และเป็นทุนที่สำคัญของการสร้างพลังความสามัคคี สร้างความร่วมมือของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี จึงเกิดการสร้างจิตสำนึกในการรักและหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับไพโรจน์ คชรินทร์[7] ที่ว่าชุมชนมีประวัติการมีส่วนร่วมในการจัดการผ่านมิติทางวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อต่าง ๆ จึงก่อให้เกิดกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรอย่างต่อเนื่อง จุดอ่อน คือคนในชุมชนมีความเข้าใจเกี่ยวกับการคุ้มครองสมุนไพรและถิ่นกำเนิดสมุนไพรน้อย ไม่มีแผน การคุ้มครองสมุนไพรและถิ่นกำเนิด อาจเนื่องจาก ไม่รู้กฎหมาย และไม่รู้สรรพคุณพืชสมุนไพร ในป่าแห่งนี้ ตลอดจนยังไม่มีการจัดทำฐานข้อมูลพืชสมุนไพร ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการขาดความรู้ ขาดการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทำให้ขาดงบประมาณในการดำเนินการไปด้วย ที่สำคัญยังไม่มีมาตรการสำคัญด้านกฎหมาย หรือกติกา ในการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร โอกาส คือมีหน่วยงานที่อยู่ใกล้ชิดชุมชนมากที่สุดคือองค์การบริหารส่วนตำบล ที่ให้ความสนใจ และร่วมสนับสนุนงบประมาณ และหน่วยงานสาธารณสุขให้ความรู้ ด้านกฎหมาย ตาม พ.ร.บ. คุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ.2542 สอดคล้องกับ พระใบฎีกาวิเชียรใจดี[6] ที่ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนบ้านปี้ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ที่ว่าโอกาสในการจัดการป่าชุมชน คือ ต้องมีงบประมาณสนับสนุนจากภาครัฐ อุปสรรค คือ การฝ่าฝืนกฎระเบียบ กติกา จากคนนอกชุมชน ในการลักลอบเก็บพืชสมุนไพร เพื่อลักลอบนำไปจำหน่าย

ตามแนวคิดของสำนักนโยบายและแผนงานสาธารณสุข[8] ที่กล่าวว่าการจัดทำแผนงานสาธารณสุขควรคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผน ตั้งแต่ขั้นเริ่มต้นไปจนถึงขั้นดำเนินการและประเมินผล ทั้งนี้ เพราะประชาชนเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากการวางแผนงานฯ และการที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการวางแผนงานฯ จะได้แผนงานที่มีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ สอดคล้องกับแนวคิดของอมร นนทสุต[9] ที่กล่าวว่าการวางแผนพัฒนาสาธารณสุข ให้เกิดประสิทธิภาพ และประสิทธิผลจะต้องสร้างเครือข่ายนักวางแผนทุกระดับ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้านโดยการจัดประชุมและพัฒนาเพื่อหาความเห็นร่วมกัน และสอดคล้อง กับแนวคิดของสำนักนโยบายและแผนงานสาธารณสุข[8] ที่บอกว่าแผนงานสาธารณสุขในระดับหมู่บ้านที่มีประสิทธิภาพ และประสิทธิผล ควรเป็นการวางแผนในแนวราบ (horizontal planning) มากกว่าการวางแผนในแนวดิ่ง (vertical planning) และการพัฒนารูปแบบการจัดทำแผนการคุ้มครองสมุนไพรและถิ่นกำเนิดแบบมีส่วนร่วม ป่าชุมชนภู

ตะเภา เขตพื้นที่ตำบลสามสวน อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ ไม่มีความแตกต่างจากการจัดทำแผนการคุ้มครองสมุนไพรในพื้นที่เขตอนุรักษ์ภูผากูด จังหวัดมุกดาหาร ซึ่งจัดทำโดยคณะอนุกรรมการพิจารณาจัดทำแผนจัดการเพื่อคุ้มครองสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพร กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก[2] จากการระดมความคิดเห็นร่วมกันด้วยกระบวนการ A-I-C และการวิเคราะห์ SWOT จึงได้แผนงานที่เกิดจากการพัฒนาประชาคมแบบมีส่วนร่วม 4 แผนงาน คือ (1) แผนงานด้านกฎหมายหรือเงื่อนไขในการอนุญาตให้บุคคลเข้าไปในพื้นที่เขตป่าชุมชนฯ (2) แผนงานด้านการอนุรักษ์และประสานความร่วมมือในการคุ้มครองสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพรในพื้นที่ป่าชุมชน (3) แผนงานด้านการสำรวจและศึกษาวิจัยสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพร และ (4) แผนงานด้านการตรวจสอบ ติดตาม และประเมินผลการดำเนินงานและบังคับใช้กฎหมายในพื้นที่ป่าชุมชน

การนำแผนไปสู่การปฏิบัติ และการติดตามประเมินผล

1. การนำแผนไปสู่การปฏิบัติ เป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญ เนื่องจากเป็นกระบวนการที่จะผลักดันหรือขับเคลื่อนการดำเนินงานหรือกลไกที่สำคัญทั้งหมดให้สามารถบรรลุตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ การดำเนินงานจะบังเกิดประสิทธิภาพ จำเป็นต้องสร้างความเข้าใจให้แก่บุคลากร เครือข่าย และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ทุกระดับ และต้องระดมสรรพกำลังแสวงหาการสนับสนุนเพื่อให้เกิดการปฏิบัติ และสร้างการมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยมีแนวทางดังนี้

1.1 เสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจในแผนการคุ้มครองสมุนไพรฯ ตลอดจนสร้างองค์ความรู้ให้ผู้เกี่ยวข้องเพื่อให้เกิดความรับผิดชอบและรู้สึกมีส่วนร่วมและพร้อมรับผิดชอบในการแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ จัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ ให้สอดคล้องเหมาะสม โดยเน้นผลลัพธ์ของการดำเนินงาน และที่สำคัญผู้บริหารต้องให้ความสำคัญและผลักดันให้บรรลุเป้าหมายตามแผน

1.2 พัฒนากระบวนการจัดทำแผนงานคุ้มครองสมุนไพรฯ ในลักษณะบูรณาการเชื่อมโยงไปในทิศทางเดียวกัน ส่งเสริมให้มีการประสานงานกับภาคีเครือข่าย มากขึ้น ตลอดจนกำหนดขั้นตอนกระบวนการดำเนินงานตามแผนให้ชัดเจน และติดตาม ตรวจสอบ ผลจากการดำเนินการตามแผนคุ้มครองสมุนไพรฯ อย่างสม่ำเสมอ หรือนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ให้เกิดประโยชน์

2. การติดตามประเมินผล

การติดตามประเมินผล เป็นกลไกที่สำคัญทำให้หน่วยงาน หรือผู้ปฏิบัติ ทราบถึงความก้าวหน้า ความสำเร็จ หรือล้มเหลว หรือนำไปสู่การทบทวนปรับปรุงแนวทางการดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสถานการณ์ จนส่งผลให้การดำเนินงานบรรลุตามวัตถุประสงค์ จึงมีแนวทางในการติดตามประเมินผลดังนี้

2.1 ติดตามความก้าวหน้าในการดำเนินงานตามแผนงานคุ้มครองสมุนไพรฯ โดยการรายงานผลการปฏิบัติงาน รายเดือน รายไตรมาส และรายปี เพื่อเสนอต่อผู้บริหารทราบ

2.2 ติดตามผลการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องเพื่อทราบปัญหา อุปสรรคและข้อเสนอแนะ เพื่อจะได้ทบทวน ปรับปรุงแผนการดำเนินงาน

2.3 การติดตาม ประเมินผลภาพรวมทั้งหมดหลังสิ้นสุดระยะเวลาการดำเนินงานตามแผน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะการนำผลการวิจัยไปใช้

1. ด้านเจ้าหน้าที่รัฐ ควรให้องค์ความรู้ด้านกฎหมายการคุ้มครองพืชสมุนไพร ให้ประชาชนทราบและถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด และความรู้ด้านสรรพคุณทางยาในพื้นที่ให้มากขึ้น หรือให้ความรู้แก่ประชาชน อย่างน้อยเดือนละครั้ง

2. ระดับหน่วยงานหรือองค์กร ควรมีการส่งเสริมกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม กับทุกภาคส่วน และมีหน่วยงานหลักรับเป็นศูนย์กลางในการประสานงานเกี่ยวกับการจัดการคุ้มครองสมุนไพรและถิ่นกำเนิด เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปแบบบูรณาการ ความร่วมมือกัน

3. ระดับชุมชน โดยเฉพาะบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จะต้องให้ความสำคัญเกี่ยวกับการจัดทำแผนคุ้มครองสมุนไพร และถิ่นกำเนิด สนับสนุนงบประมาณอย่างต่อเนื่อง สร้างจิตสำนึกในการรักและหวงแหนป่า เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติจริงในพื้นที่โดยกระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน

4. ควรส่งเสริมให้มีศูนย์การเรียนรู้สมุนไพรและการคุ้มครอง และอนุรักษ์สมุนไพรในกลุ่มเด็กเยาวชน

5. ควรสร้างกระแสให้มีการคุ้มครองพืชสมุนไพรและถิ่นกำเนิด การใช้และการอนุรักษ์สมุนไพรในชุมชน

ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการวิจัยเกี่ยวกับความสำเร็จของการพัฒนารูปแบบการจัดทำแผนคุ้มครองสมุนไพรและถิ่นกำเนิดแบบมีส่วนร่วม โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีการดำเนินการอย่างเข้มแข็ง เป็นที่ยอมรับในการบริหารจัดการ

2. ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพืชสมุนไพรที่มีคุณค่าเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ทางยา ในการรักษาประชาชนในพื้นที่

เอกสารอ้างอิง

[1] กระทรวงสาธารณสุข.พระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ.2542และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : พุ่มทอง; 2558

[2] กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. คณะอนุกรรมการพิจารณาจัดทำแผนจัดการเพื่อคุ้มครองสมุนไพรและบริเวณถิ่นกำเนิดสมุนไพร. แผนจัดการเพื่อคุ้มครองสมุนไพรในพื้นที่เขตอนุรักษ์ภูผากูด จังหวัดมุกดาหาร กรุงเทพ : บริษัท สปีดกราฟฟิคเฮ้าส์ จำกัด; 2551.

[3] กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. รายงานผลการดำเนินงานเพื่อประสิทธิภาพในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากสมุนไพรในป่าชุมชน ปีงบประมาณ 2559 – 2560.

[4] บัญชร แก้วส่อง. รูปแบบสังคม-จิตวิทยาสำหรับการอธิบายการมีส่วนร่วมของประชาชนในการะบวนการพัฒนา [วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิต]. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร; 2531.

[5] ประชาสรรค์ แสนภักดี. M.P.M.CMU. เทคนิคกระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วม Mind Map & A-I-C for Partipatory Planning. [ออนไลน์]. (ม.ป.ท.). [เข้าถึงเมื่อวันที่ 6 มิถุนายน 2562]. เข้าถึงได้จาก Prachasan.com/mindmapknowlege/aic.htm.

[6] พระใบฎีกาวิเชียร ใจดี. การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน กรณีศึกษาชุมชนบ้านปี้ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา [วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่; 2548

[7] ไพโรจน์ คชรินทร์. ผลสำเร็จของการจัดการป่าชุมชน กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านปางเปา [วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยแม่โจ้; 2556.

[8] สำนักนโยบายและแผนงานสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข. การวางแผนพัฒนาสาธารณสุข. กรุงเทพฯ : องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก; 2536.

[9] อมร นนทสุต. สำนักนโยบายและแผนสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข : ม.ป.พ.; 2539.